

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 3, July.-Dec 2018, PP 33- 38

پارکھ
تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 6

☆ ڈاکٹر عاصمہ غلام رسول

خواجہ غلام فرید۔۔۔ اک جہات

Abstract

Khawaja Ghulam Fareed is the prominent poet of Punjab and he is the last mystic poet in the chain of Punjabi mystic poets. His Punjabi 'kafiaan' and 'si-harfiaan' are famous not only in Punjab rather these are famous in all over the world. His kafiaan are consisted of many topics i-e oneness of Allah, mysticism, shariah and love for Holy prophet (PBUH). In addition to, his writings give the message of courageness, patience, persistence and all moral values. "Rohi" (desert) is a strong sambol in his poetry. In his poetry that the main theme is "Rohi" and he told about importante of the desert Places.

As well as he is also calld "Haft zubaan" poet.

خواجہ غلام فرید پنجاب دے اوہ انملے شاعر نیں جہناں دے کلام وچ ون سونے موضوع تے دکھو کھ جہتاں لکھدیاں
نیں۔ اوہ شاعر ہوون دے نال نال بنیادی طور تے اچے درجے دے صوفی تے درویش وی سن۔ اوہناں اپنی شاعرانہ سوچ

نوں کافی دی صنف وچ پرویا تے کافی دی ہیئت وچ نواں اسلوب تے نواں رجحان دتا۔ اوہناں دیاں کافیاں وچ رومانوی تے صوفیانہ مضموناں دے بھرویں جھلکارے ملدے نیں۔ اوہناں دے وڈ وڈیرے عرب توں ہجرت کر کے سندھ آوے اوہناں دا سلسلہ نسب حضرت عمر فاروق نال جاملہ اے۔ کوٹ مٹھن دا شہر اوہناں دے وڈ وڈیریاں نے آباد کیتا۔ اوہناں دے والد محترم خواجہ خدا بخش سکھاں دے ظلماں توں تنگ آ کے کوٹ مٹھن نوں چھڈ چاڑاں شریف آوے تے ایسے تھاں خواجہ فرید دا جنم ہويا۔ اوہناں دے جنم تے مران بارے عبد الغفور قریشی لکھدے نیں۔

”خواجہ صاحب ۱۲۶۱ھ ۲۶ ماہ ذیقعد نوں مولانا خدا بخش دے گھر قصبہ

چاڑاں وچ پیدا ہوئے۔ آپ دا وصال ۲۴ جولائی ۱۹۰۱ء نوں ہويا۔ مزار مٹھن

کوٹ وچ اے۔“ (1)

اوہناں دا تاریخی ناں خورشید عالم رکھیا گیا کجھ چرگروں بابا فرید گنج شکر دے ناں اُتے اوہناں دا ناں غلام فرید رکھ دتا گیا۔ اوہناں ایسے ناں نال اپنی سلاہنا کٹھی جہڑی مان جوگ اے تیراں ورھیاں دی عمر وچ اپنے وڈے بھرا خواجہ فخر الدین دے ہتھ اُتے بیعت کیتی تے اپنا روحانی تعلق سلسلہ چشتیہ نال جوڑیا۔ مرشد نے سلوک دیاں منزلاں طے کروائیاں تے معرفت دیاں منزلاں طے کر دے ہوئے مرشد دے عشق وچ ڈب گئے۔ ایس طرح عشق دی پہلی پوڑھی پار کیتی۔ مرشد دے نال عقیدت تے محبت دے جھلکارے اوہناں دیاں کافیاں وچ تھیں تھیں اُتے نظر آؤندے نیں۔ لکھدے نیں:

فخر جہاں قبول کتو سے

واقف کل اسرار تھیو سے (2)

مرشدی دعائے مہربانی نال اوہ دینی تے دنیاوی دوہناں علماں توں مالا مال سن۔ اوہ حدیث، فقہ، فلسفہ، تاریخ، تصوف، شاعری، موسیقی، رمل، شریعت، سوانح، علم النجوم، علم جفر دے ماہر سن۔ اوہناں کول علم دے بھرویں خزانے سن۔ ایہناں علماں توں اڈ اوہ اردو، عربی، فارسی، ہندی لہندی تے پنجابی زبانیں بارے پوری طرح جانوسن۔ ایس لئی اوہناں نوں ہفت زبان شاعری آکھیا جاندا اے۔ اوہناں جو کجھ وی لکھیا سلاہن جوگ اے پر جیہڑی مشہوری اوہناں دیاں کافیاں دے دیوان نوں لکھی، اوہ کسے ہو ردے نصیب وچ نہیں۔ کافی اک راگ دا ناں اے جس راگ وچ کافی گائی

جاندی اے، اسے راگ داناں کافی پے گیا۔ پنجابی زبان تے ادب وچ کافی دائدھلا شاعر شاہ حسین اے۔ صوفی شاعراں نے ایس صنف نوں اپنی بڑھوتری دتی کہ ایہہ صنف صوفیانہ شاعری دی ہو کے رہ گئی۔ خواجہ صاحب دیاں کافیاں دا جائزہ لیئے تے اوہ ظاہری تے باطنی خوبیاں نال مالا مال دسدیاں نیں۔ ایہناں دیاں کافیاں دے موضوعاں دا کھلا رایتا کھلا ڈھلا اے کہ اوہناں وچ فلسفہ، تاریخ، مذہب، تہذیب تے ثقافت ورگے تمام موضوع دسدے نیں۔ ایہہ قرآن تے حدیث دے حوالیاں دی بھرمار پاروں انسان نوں حیاتی گزارن داسو ہندرس دیندیاں نیں۔ خواجہ غلام فرید وحدت الوجود دے من والے سن۔ ایس نظریے توں مراد شیخ اکبر ابن عربی دا فلسفہ وحدت الوجود اے جہنوں فارسی زبان وچ ”ہمہ اوست“ آکھیا جاند اے۔ ہمہ اوست بارے انج فرمایا اے:

ہمہ اوست دے بھید نیارے

جانن وحدت دے ونجارے (3)

وحدت الوجود تے عشق الہی اک ای عقیدے دے دوناں نیں۔ خواجہ صاحب نے عشق دے حوالے نال اپنی روحانی واردات دی گل بڑے سوہنے لفظاں وچ کیتی اے، کیوں جے اک عاشق نوں ہر تھاں اوہی ذات دے جھلکارے دسدے نیں۔ خواجہ غلام فرید اُچ کوٹی دے مذہبی سکالر سن، ایس گل دا ثبوت اوہناں دے کلام وچ تھاں تھاں قرآن تے حدیث دے حوالیاں توں لبھدا اے۔ فرماندے نیں:

نَحْنُ أَقْرَبُ رَازِ انوکھا وَهُوَ مَعَكُمْ ملیا ہوکا

سبھ سُنجانو عالم لوکا ہے ہر روپ میں عین نظارا (4)

پنجابی زبان تے ادب دی صوفیانہ شاعری دا اگھڑواں موضوع عشق اے کیوں جے ایہہ اوہ موضوع اے جس اُتے بڑے بناں انسان اپنی منزل تیکر نہیں اپڑ سکدا ابھانویں اوہ منزل دنیاوی ہووے یا روحانی۔ خواجہ غلام فرید عشق نوں دنیاوی تخلیق دا اصل کارن من دے نیں۔ اوہناں دیاں کافیاں وچ عشق دا مونہہ زور جذبہ وکھائی دیندا اے، جہدی انوکھی تے نویکلی لذت اے۔ اوہناں دے نیڑے عشق اوہ جذبہ اے جیہڑا انسان نوں عرفان حق تیکر اپڑاند اے جہدے وچ عشق نہیں اوہ جانور توں وی بھیڑا اے۔ عام طور تے عشق دیاں دو منزلاں نیں۔ عشق مجازی تے عشق حقیقی۔ صوفیاں دے نیڑے عشق حقیقی دی پہلی پوڑی عشق مجازی اے۔ فرید ہوراں دا عشق مجازی وی اے تے حقیقی وی۔ اوہناں نے عشق نوں ای اپنا مُرشد تے ہادی منیا اے۔

ایہہ حقّی گل اے کہ آج دے انسان دے علم حاصل کرن دا مقصد ڈگری لینا اے جے ڈگری مل گئی تے اوہنوں چنگی تھاں نوکری ملے گی۔ دنیا وچ اوہدی بلے بلے ہووے گی پر خواجہ غلام فریدؒ ایہو جے علم توں دور نسدے سن جیہڑا انسان نوں اپنے رب توں دور کر دیوے۔ صوفیاں دے نیڑے فنا فی الشیخ توں اگلی پوڑی فنا فی الرسول اے۔ اسیں اوس ویلے تک اپنے رب دی پہچان نہیں کر سکدے جدتیکر اپنے رسول ﷺ دی محبت تے عقیدت وچ ڈب نہ جائیے۔ خواجہ غلام فریدؒ ہوراں وی اپنے کلام وچ حضور ﷺ نال ڈاڈھی عقیدت دا اظہار کیتا اے۔

صوفیاں دی حیاتی دا مقصد ای عرفان ذات تے عرفان وحدت الوجود۔ جدوں صوفی ایس منزل تیکر اپڑ جاندا اے تے اوہ دنیا تے دنیا داری دے سارے معاملیاں نوں بھل جاندا اے۔ کدھرے اوہ مادھو لعل بن جاندا اے تے کدھرے بلھے شاہ۔ اجہی کیفیت خواجہ غلام فریدؒ دی شاعری وچ لہدی اے جدوں اوہ اپنے رب نوں پالیندے نیں فیر اوہدی بنائی فطرت وچ اپنے آپ نوں دسدے نیں۔ اپنے آپ اوہناں دے مونہوں ایہہ لفظ نکلدے نیں:

خاموش فریدا اسرار کنوں

چپ بے ہودہ گفتار کنوں (5)

انسان نوں اللہ تعالیٰ نے عقل جیہی اوہ نعمت دتی جو اوس نے اپنیاں دو جیاں مخلوقاں نوں نہیں دتی۔ ایس نعمت پاروں انسان اشرف المخلوقات اکھویاتے ایسے کارن انسان اسماناں دیاں اُچائیاں تیکر اپڑ گیا، ہور ترقیاں ول اپنا پینڈا طے کر رہیا اے پر ترقی دے نال نال ضروری اے کہ انسان اپنے آپ دی سیہان کرے۔ ایہدے راہیں انسان نوں اپنی ذات بارے پتہ لگن دے نال نال ایس کائنات دے بھید وی کھلدے نیں۔ قرآن پاک وچ اے مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَمَنْ عَرَفَ رَبَّهُ ”جس اپنے آپ نوں چچھانیا اوس اپنے رب نوں چچھان لیا“ ایہدے بارے خواجہ صاحب فرماندے نیں:

فاش فرید اے وعظ سنا توں

عالم، جاہل، شاہ گدا کوں (6)

شاعر معاشرے دا حساس ترین انسان اے۔ اوہ اپنے آل دوال جو کجھ ویکھدا اے، اوس نوں سوہنے تے من موہنے لفظاں دا تانا بانا پوا کے لوکائی دے سامنے رکھ دیندا اے۔ خواجہ غلام فریدؒ دے کلام وچ تھاں تھاں وسیب تے معاشرے دی سچی تصویر دے جھلکارے نظر آؤندے نیں۔ اوہ معاشرے دی منظر کشی ایہناں لفظاں وچ کردے نیں:

دشمن سجن هر هک هسته
ٹوکاں کرم سارا جہاں (7)

پنجابی زبان تے ادب دے سارے صوفی شاعراں نے اپنے کلام راہیں لوکائی نوں جتھے دین تے شریعت دے مسئلے سمجھائے، او تھے اوہناں نوں ہمیش حوصلہ، صبر، استقامت تے برداشت کرن دیاں اخلاقی قدراں اُتے عمل کرن دا آکھیا۔ کیوں جے ایہناں سب صوفی شاعراں نوں ایس گل اُتے پورا ایمان سی کہ دین تے شریعت دے نال نال اخلاقی قدراں دا پرچار وی ات ضروری اے۔ ایہناں اخلاقی قدراں وچوں سب توں اگھڑویں قدر حوصلہ دی اے۔ کیوں جے حوصلہ تے ہمت ای اوہ قدر اے جس اُتے عمل کر کے انسان اپنی حیاتی دی ہر اوکڑا تے قابو پاسکدا اے۔ خواجہ غلام فرید دے کلام وچ ایہہ قدر بھرویں نظر آوندی اے۔ اوہ انسان نوں حیاتی دے ہر معاملے خواہ اپنے نفس نال لڑائی ہووے یا حیاتی دیاں گنجھلاں وچ ہمت نہ ہارن دادرس دیندے نیں۔ اوہ حیلہ کرن دی نصیحت کر دے نیں۔ انساناں دی حیاتی دا کوئی نہ کوئی مقصد ضرور ہوند اے۔ اوس مقصد تیکر اپڑن لئی راہ وچ جیہڑیاں جیہڑیاں اوکڑاں آون اوہ اوہناں دا بڑے جگرے تے حوصلہ نال مقابلہ کر دے اگا نہہ ودھدے جاندے نیں کیوں جے اوہناں دے دل وچ اپنی منزل تیکر اپڑن دی سک ہوندی اے، ایس لئی اوہ ہر طرح دی اوکڑاں نال نبڑن لئی ذہنی طور تے تیار ہوندے نیں تے اخیر جدوں منزل تے اپڑ جاندے نیں تے اوہ سب اوکڑاں بھل جاندے نیں۔ خواجہ غلام فرید ہوراں دیاں کافیاں وچ فطرت دے جھلکارے تھاں تھاں نظر آوندے نیں۔ اوہناں دے کلام وچ آسمانی بجلی، پھل، بسنت، گھٹا، ریت، ریگستان، صحرا، بدل، جھیلاں، پانی، بارشاں، مست گھٹاواں، بلبل تے بھنورے دا ذکر لکھدا اے۔ اوہ آکھدے نیں۔

بلبل بھنورے خوشیاں پاوون
رل مل دوست بسنت سہاوون
آئی رت لبیلی (8)

خواجہ غلام فرید دے کلام دی اگھڑویں خوبی ایہہ اے کہ جدوں اوہ فطرت دے منظر وچ اپنے آپ نوں گوا لیندے نیں تے فطرت دے منظر اں نوں شاعری دا تانا بانا پوا دیندے نیں۔ پڑھن والا جدوں اوہناں دا کلام پڑھدا اے تے انج لگدا اے کہ اوہ وی خواجہ غلام فرید دے نال سفر کر رہیا اے۔ اوہناں نوں اپنے علاقے نال انتاں دا پیار سی۔

اوہناں اپنی شاعری وچ مست رسیلیاں ہواواں تے ساون دا بہت سوہنے انداز وچ ذکر کیتا اے۔ جے آکھیا جائے روہی خواجہ غلام فرید دی شاعری دا دل اے تے غلط نہ ہووے گا۔ روہی نال اوہناں نوں انتاں دا پیار سی۔ اوہناں تھیں تھیں اُتے اپنے کلام وچ روہی دی تعریف ایس طرح کھل کے کیتی اے کہ اوہ اکوئی پکھ سبھا نہیں چھڈیا، ایتھوں تیکر کے اوہ اپنی روہی لئی دعائے خیر کردے وی نظر آوندے نیں:

ایہہ روہی یار ملاوڑی وے
شالا ہوئے ہر دم ساوڑی وے
ونج پیسوں لُسڑی گاوڑی وے
گھن اپنے سوہنے سیں کنوں (9)

مکدی گل ایہہ کہ خواجہ غلام فرید دی شاعری دے سارے پکھاں نوں کھ رکھدیاں ایہہ گل مان نال آکھی جا سکدی پئی آپ دیاں کافیاں پنجابی زبان تے ادب وچ انملا وادھانیں۔

حوالے

- 1- عبدالغفور قریشی، پنجابی زبان دی کہانی، لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، 1989ء، ص 386-387
- 2- آصف خان، محمد، مرتب؛ آکھیا خواجہ فرید نے، لاہور: پنجابی ادبی بورڈ، نومبر 2008ء، ص 137
- 3- اوہی، ص 225
- 4- اوہی، ص 53
- 5- اوہی، ص 49
- 6- اوہی، ص 323
- 7- اوہی، ص 189
- 8- اوہی، ص 405
- 9- اوہی، ص 183